

LBRIS

We know
books

Dumitru Radu Popa

DIN PARTEA CEALALTĂ

* * * *

[2017-2022]

Scrisul *Românesc*
Fundăția – Editura

Cuprins

Precuvântare de Dumitru Radu Popa | 5

2017

Poate fi capabilă tehnologia de rasism? | 7

Povestind matematica | 11

TEFFI – ce revelație! | 15

Misterul Elena Ferrante | 20

Robinson Crusoe prototipul eroului capitalist? | 24

Un WC din aur expus (și folosit) la Guggenheim | 28

Eternul duel dintre știință și „simțul comun” | 32

Intellectualii și puterea ideologică: o temă franceză | 36

Muzeul Bibliei din Washington | 42

2018

Ne-a părăsit Jean d’Ormesson | 47

Prejudecăți și... prejudicii | 52

Stephen Hawking, geniu al fizicii | 56

Scandalul Facebook | 60

Despărțirea de Philip Roth | 64

Expoziție Thoreau la Morgan Library & Museum | 68

Centenar Klimt și Schiele la Leopold Museum | 73

2019

Ne-a părăsit Emil Brumaru	78
Un pasionat elogiu al bibliotecii	83
Boeing își face pasagerii tot mai nervoși	88
Catedrala Notre Dame între trecut și viitor	92
Un monstru sacru: Franco Zeffirelli	97
Protecția mediului – marea prioritate	102
Realitate, Ficțiune, Adevăr, Anticipație	107
Nobelul 2019: iarăși scandal...	111
Adio Jessye Norman	116

2020

Lucette Destouches și Céline	120
Orwell, eternul Orwell...	124
Un titan al ecranului: Kirk Douglas	128
Beethoven 250 – la Carnegie Hall	132
Un magistru de neuitat: Profesorul Mihai Pop	136
Incertul viitor al unor muzee americane	141
Cum se termină o pandemie	145
După pandemie – cultura, încotro?	148

Poate fi capabilă tehnologia de rasism?

Îată o întrebare pe cât de insolită pe atât de interesantă pe care și-o pune John McWhorter, cunoscut profesor de literatură engleză și comparată la Columbia University, în „Times”. El observă, pe bună dreptate că, cu tot caracterul ei insolit, această întrebare transpare tot mai mult, în toate mediile. Și nu e vorba, în acest caz de o exagerare a corectitudinii politice, ci de exemple concrete. Ca, de pildă, în 2015 când *Google Photos*, algoritmic, a identificat negrii drept gorile! Sau, și mai recent, când serviciul produs de Microsoft, *Twitterbot Tay*, presupus să emuleze conversația umană prin diverse *tweeturi* a pus laolaltă cu tot ce a putut pescui pe internet o serie de nonsensuri rasiste și a început, mai mult decât atât, să producă și unele originale! Sau când, cu numai câteva luni în urmă, *Snapchat* a oferit clienților un *selfie-altering* filtru care își transforma subiectele într-un fel de caricaturi cu caracter asiatic în figură.

Fără îndoială aceste lucruri nu trebuie din capul locului să se întâmple sau, odată ce s-au întâmplat și au fost detectate, trebuie remediate. Și așa s-a și făcut în toate cazurile menționate aici. Dar, se întreabă autorul, sunt acestea într-adevăr exemple de rasism, adică evidențiază ele acea ură

față de minoritățile rasiale, temă care încă face multă carieră în societatea noastră? Faptul că suntem obișnuiți să judecăm lucruri ca acelea menționate din această perspectivă, spune McWhorter, ar trebui să ne aducă aminte de câteva propoziții ale lui James Baldwin, unul care mulți consideră că nu a prea greșit, în toată cariera, în ceea ce privește discuția legată de rase. Scria el în 1962: „Nu știu prea mulți *Negroes* care să fie ahtiați după faptul de a fi «acceptați» de către albi, ba încă și mai puțini care ar vrea să fie iubiți de către ei. Ei, negrii, pur și simplu vor să nu mai fie bătuți în cap de către albi, în fiecare moment din scurta viață pe această planetă.”

Pentru Baldwin, la vremea aceea, problema era să se termine cu segregatia rasială și brutalitatea poliției, nicidecum să curețe inimile albilor de orice resentiment rasist, lucru pe care negrii generației sale îl considerau în afară de chestiune, ca să nu spunem de-a dreptul imposibil. Probabil că multă lume realizează astăzi adevărul cuvintelor lui Baldwin și, totuși, atât de adesea, când e vorba de teme ca aceasta, mintea noastră se întoarce în direcții mai degrabă neproductive, dacă nu chiar contraproductive. Aceasta ne duce la o obsesie nu a rasismului ca un obstacol în desăvârșirea societății, ci a rasismului ca o pată socială ce trebuie neapărat curățată.

Mașinile, în ele însele, nu pot în niciun fel să fie rasiste. Chiar echipate cu inteligență artificială, ele nu au nici creier nici intenție. Întrebarea care merită să ne-o punem este dacă oamenii care au creat o anumită tehnologie pot sau nu să fie calificați drept rasiști. Trebuie să excludem de la început ipoteza că specialiștii care au proiectat aceste mecanisme, multe dintre ele extrem de sofisticate, ar fi vrut dinadins, în mod deliberat, să ofenseze o parte a populației. Nimeni de la *Google* nu a avut nici cea mai mică idee ce se va întâmpla când

s-a făcut greșeala de a programa cu aceeași etichetă gorilele și negrii. Iar la Microsoft toți cei implicați în proiectare au fost oripilați când au văzut ce a putut produce și exprima acest veritabil nou Frankenstein pe nume *Twitterbot*.

Toate aceste nedorite lucruri pur și simplu *s-au întâmplat* ca niște consecințe complet neintenționate ale creatorilor lor, care au fost primii să le regrete și să le corecteze. Putem să ne punem problema altfel dacă vrem: de exemplu, cum de s-a putut ca acei creatori ai software-ului care codifică gorilele ca negre la culoare și poate având buze foarte accentuate să nu anticipeze faptul că software-ul în chestiune ar putea să aplice același cod de recunoaștere și oamenilor negri? Probabil că acești cercetători, oricât de bine instruiți, au presupus dintru-nceput că software-ul de recunoaștere era programat destul de bine ca să deosebească trăsăturile umane față de acelea ale animalelor și că nu trebuiau să-și facă probleme din cauza aceasta. Dar, ca să blamezi din această pricină – un incident izolat – toată industria computeristică de pe Silicon Valley că nu angajează destui negri – așa cum s-a întâmplat! – este un lucru exagerat și aproape hilar. Putem să fim siguri, în vreun fel, că programatori negri nu ar fi făcut aceeași greșeală, căci despre o greșeală este vorba?

Programatorii de la *Tay*, în același timp, nu vor fi fiind singurii care să înțeleagă gradul de idiotică răutate de pe *Tweeter*, și mulți dintre ei trebuie să fi asumat că *Tay* fiind întrebat despre lucruri normale, neutre, nu va face eroarea de a distribui răspunsuri necontrolate, vitriolante care să jignească atâta lume! Acestea, spune McWhorter sunt, până la urmă, nimic altceva decât *bugs*. Iar *bugs* în programe se întâlnesc mai ales în ceea ce privește codurile, etichetarea și limbajul folosit care, la un moment dat, poate deveni ofensiv.

Filtrul creat de *Snapchat* pune și el o problemă interesantă. E limpede că cineva din echipa de creație, responsabil de asianizarea figurilor, nu are nici cea mai mică idee de ce s-a întâmplat. Dar a nu avea nicio idee nu înseamnă a fi rasist. Ochi precum cei văzuți în imaginile filtrate de *Snapchat* pot fi cu ușurință recunoscuți și în acele *emojis* sau emoticoane atât de răspândite în comunicarea electronică.

John McWharter spune că, din păcate, cultura noastră americană a ajuns la punctul unde se consideră a fi de datoria noastră să sancționăm aceste erori drept indicând forme de rasism, cu implicația că toți cei care le-au făcut posibile prin proiectare sunt în consecință rasiști, și la fel și cei care îi angajează. Această reacție disproporționată, spune autorul, are în ea ceva medieval, în două direcții precise. A imputa rasismul unui program de computer este tot așa cum am considera că un copac are spirit. Iar a eticheta un programator din Silicon Valley drept rasist e la fel cum ți-ai numi vecina de alături vrăjitoare numai pentru că nu face toate lucrurile perfect. Într-un moment de bun simț și luciditate, va trebui să concludem că tehnologia nu poate fi rasistă, iar cei care o mânuiesc pot face greșeli oneste.

Februarie, 2017

Povestind matematica

Într-o scrisoare din 1839, tânărul atunci de optsprezece ani Dostoievski îi scria tatălui său: „Ce stranie știință este matematica și ce lucru șocant e să te ocupi de ea!” Iar când, ca adult, a dedicat geometriei o pagină în *Frații Karamazov* nu putea, într-adevăr, decât să scrie lucruri șocante. Pe de altă parte, Lev Tolstoi seamănă o întreagă suită de metafore matematice în *Război și pace* ajungând să afirme că: „Numai observând cu atenție acele cantități infinitesimale de mici care sunt aspirațiile oamenilor și ajungând la arta de a integra aceste unități infinite de mici într-o sumă, ca în calculul infinitesimal, am putea spera să înțelegem legile istoriei.”

În ce constă, oare, natura misterioasă a matematicii a cărei înțelegere îi scapă unui fost student în inginerie, ca Dostoievski, și e capturată în schimb de un fost student al limbilor orientale, ca Tolstoi? Când, mai degrabă, ne-am fi așteptat să fie tocmai invers, primul manifestându-se ca un obsedat de abstracțiuni, pierdut cu capul în nori, iar cel de-al doilea cufundat în concretețea lumii, cu picioarele solid înfipite pe pământ... Încearcă să răspundă la acestea o nouă serie de cărți editată la prestigioasa *Il Mulino* de către Alessia Graziano și intitulată *Raccontare la matematica*, subliniind, din chiar titlul ei programatic, continuitatea și contiguitatea dintre

contare, a număra, care aparține matematicii, și *raccontare*, a povesti, care e de domeniul literaturii. Nu întâmplător citatul din Dostoievski apare în prefața primului volum al seriei: *Algoritmi* de Carlo Toffalori. Și, tot așa, nu este întâmplător că Toffalori (deja autor a două cărți despre matematică și literatură, *Il matematico in giallo* și *Aritmetica di Cupido*, Guanda, 2008 respectiv 2011) ne face rapid să observăm că cuvântul *algoritm* este o anagramă a lui *logaritm*, de parcă ar dori în mod explicit să ne amintească despre afinitatea între procedeele matematice și cele literare. Dar, arată el, în vreme ce logaritmul derivă din venerabilele cuvinte din greaca veche *logos* și *arithmos*, supraîncărcate de profunde semnificații, algoritmul nu are un *pedigree* analog. Este, de fapt, o adaptare a toponimului *al-Khwarizmi* și amintește locul de naștere (regiunea Khorezm din Uzbekistanul de astăzi) al unui celebru matematician din secolul IX, atașat de curtea persană. Din cuvântul *al-jabr* (reconstrucție) care apărea în titlul uneia din cărțile sale a derivat *algebra* din zilele noastre. Și tocmai pentru că în acea carte a lui al-Khwarizmi se găsesc primele expuneri sistematice ale procedeelelor algoritmice, astăzi tipice în algebră, pe de o parte, și în informatică, pe de alta, numele lui a devenit sinonimul lor. Dar cuvântul a fost pentru câteva secole folosit într-un sens mai restrictiv, pentru a indica numai acele calcule aritmetice efectuate cu sistemul pozițional inventat de indieni și perfecționat de arabi, între care același al-Khwarizmi, care îl și expune în alta dintre influențele sale cărți.

La origini, așadar, algoritmiile nu aveau de a face în mod abstract cu ecuațiile sau cu programarea, ci în mod concret, cu numerele. Și, iarăși, nu e deloc întâmplător că a doua carte din seria menționată se intitulează *Numeri*, de Umberto Bottazzini, și își propune să povestească ce sunt numerele

și de unde vin ele. O istorie, aceasta, la fel de veche ca aceea a algoritmilor și extrem de legată, complementară acesteia. De exemplu, cuvântul *calcul*, care astăzi înseamnă executarea unui algoritm, la început indica de fapt un număr (sau mai degrabă niște pietricele care serveau la reprezentarea concretă a unui număr). Bottazzini este unul dintre cei mai reputeți istorici ai matematicii, cu un prestigiu internațional solid, astfel că se găsește ca nimeni altul, poate, pe terenul său când ne povestește despre dezvoltarea concretitudinii numărului, de la creștăturile făcute pe oase și bastoane de către primitivi până la definițiile furnizate de filosofi matematicii de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Între aceste două extreme, el trece în revistă contribuțiile esențiale aduse de egipteni, babilonieni, greci, indieni, Maya, arabi și chinezi, subliniind, în trecere, universalitatea practicii și gândirii matematice.

Dar pentru a înțelege aspectul cel mai interesant al istoriei numerelor trebuie să ne îndepărtăm de cercul restrâns al numerelor întregi și să ne deschidem privirea spre anumite extensii ale lor care au intervenit în timp. Pitagoreicii, spune el, s-au iluzionat de fapt, în zorii gândirii occidentale, că numerele întregi ar fi fost suficiente pentru a trata în mod rațional astronomia și muzica și, la modul mai general, științele și disciplinele umaniste. Dar destul de repede și-au dat seama că mottoul lor *totul e număr întreg* era doar o pioasă iluzie, pentru că deja în geometrie existau mărimi (ca, de pildă, diagonala și latura pătratului) ce nu se puteau reduce la un raport de numere întregi, adică la un număr „rațional”. Grecii n-au făcut această greșală, preferând să ocolească problema. Dar gândirea modernă a înțeles că soluția ei consta în introducerea unui nou tip de numere, chemate tocmai „iraționale”. Mai departe, alte tipuri de necesități au determinat nașterea unei serii întregi

de numere, fiecare purtând în numele său problema confruntată: „negative”, „imaginare”, „complexe”, „hipercomplexe”, „hiperreale”, „suprareale”, „ideale” și așa mai departe.

Cât despre logaritmi, în scurta perioadă de la naștere până la botez, au sfârșit prin a fi numiți numere „artificiale”. Asta doar pentru o vreme, pentru că astăzi sunt considerate „numere naturale, ceea ce demonstrează că percepțiunea a ceea ce este artificial sau natural, în matematică și în mai toate domeniile, se schimbă cu timpul”. Iar în cazul logaritmilor schimbarea s-a produs tocmai grație unui algoritm: cel pe care, în mod independent unul de celălalt, Isaac Newton și Nicolo Mercatore l-au găsit și calculat între 1666 și 1668. A fost acel algoritm, arată Bottazzini, ce a permis compilarea faimosului tabel de logaritmi, utilizat până cu puțină vreme în urmă de tehnicieni și cercetători de toate felurile pentru simplificarea calculelor complexe.

Dar în vreme ce numerele, de orice fel ar fi, sunt întotdeauna obiectul matematicii, algoritmi pot să nu fie necesarmente așa. Sau, cel puțin, pot să privească lucruri care nu au de-a face deloc cu matematica. Tofallori dă multe exemple în acest sens, arătând cum sunt algoritmi rețeta de a face ouă la tigaie, instrucțiunile pentru a produce codul fiscal, procedeele de a determina ziua de Paști etc. Pentru matematicieni, însă, frumusețea numerelor și a algoritmilor constă în faptul că, pe baza lor, se pot face teorii generale abstracte, profunde și atrăgătoare. De exemplu, dincolo de a găsi algoritmi care rezolvă anume probleme, s-ar putea face un salt de calitate și demonstra că sunt și probleme care nu pot fi rezolvate prin algoritmi. Cu alte cuvinte, în matematică și informatică există și incalculabilul.

Martie, 2017

TEFFI – ce revelație!

În preajma războiului civil care avea să pună capăt Imperiului rus, după Revoluția din Octombrie 1917, Teffi era una dintre cele mai faimoase, îndrăgite și citite autoare din Rusia. După cum spunea un comentator emigrat, nu era niciun alt scriitor în Rusia care să aibă un atât de enorm cerc de cititori ca Teffi. El adăuga că, deși publica exclusiv în presa liberală, ambele Rusii o citeau cu pasiune și era deopotrivă favorita ultimului țar, Nicolae al II-lea, ca și a urmașului său bolșevic, Vladimir Ilici Lenin... Celebritatea ei atinsese asemenea înălțimi încât exista chiar un parfum Teffi și lumânări Teffi!

Teffi (pseudonimul Nadejdei Alexandrovna Lokhivețkaya) era născută în 1872, într-o distinsă familie din Sankt Petersburg. Tatăl ei, Alexander Lokhvițky, era profesor de drept și un foarte publicat autor, deopotrivă în presa academică și cea populară, care, după reforma legală din 1860, avea să devină un celebru avocat penal. Teffi notează că era renumit pentru simțul umorului, o calitate moștenită pe deplin de fiica sa. A cincea născută din șase copii (cinci fete și un băiat), își aduce aminte că toți în familie scriau poezii. Una dintre surori, Mirra Lokhvițkaya, a ajuns renumită ca poetă exact înainte de moartea-i prematură în 1905. Cunoscută ca

Sappho a Rusiei, ea a introdus sexualitatea feminină în poezia rusă și avea legături strânse cu decadenții și simbolisții.

Cariera literară a lui Teffi a început mai târziu, după scurta și nefericita ei căsătorie cu avocatul și latifundiarul Wladyslav Buczynsky, un polonez graduat la St. Petersburg. S-au căsătorit în jurul lui 1890 dar s-au separat la mai puțin de zece ani, când Teffi și-a abandonat familia și moșia de la Mogilev (azi în Belarus) pentru a se întoarce la St. Petersburg ca să-și urmeze vocația literară. Din 1904 va semna exclusiv cu pseudonimul Teffi. Încă din 1903 însă ea își crease o oarecare faimă și popularitate, publicând regulat, în cele mai citite ziare și reviste din Rusia, celebrele ei foiletoane, versuri (satirice și serioase), povestiri... Din 1907 își începe și cariera de dramaturg, scriind, în timp, mai mult de 20 de piese. Foiletoanele lui Teffi își câștigaseră audiența largă datorită faptului că nu erau politice, comentau fapte cu un ascuțit spirit de observație, umor, implicare afectivă, într-un stil absolut propriu. O carieră literară care a durat o jumătate de veac, încheindu-se la Paris, unde scriitoarea a murit în 1952, după mai bine de 30 de ani de exil.

Citind *Memoriile* lui Teffi am avut o adevărată revelație. Publicate inițial la Paris, în 1927-1928, ele au apărut de curând pentru prima dată în America sub titlul *Memories: From Moscow to the Black Sea* (*Memorii: De la Moscova la Marea Neagră*) și acoperă practic doi ani de război civil și peregrinare a autoarei prin Rusia. În piesa titulară a volumului *Orașul cel mic* (în comparație cu metropola pariziană unde colonia rușilor se exilase), Teffi își exprimă rezerva clară față de emigranții ce își publicau memoriile cu nemiluita. Pe lângă categoriile obișnuite de femei și bărbați, scrie ea, populația orașului mic include o serie de „miniștri și generali” care nu

fac altceva decât să acumuleze un număr fantastic de datorii și să își irosească timpul scriind *memorii*. Aceste memorii erau scrise ca să le glorifice propria figură și să își pună jos foștii camarazi de arme. Diferența dintre ele, adaugă ea, este numai aceea că unele sunt scrise de mână, câtă vreme altele sunt bătute la mașină. În nota care introduce propriile sale memorii, Teffi precizează de la bun început că este vorba de o carte total diferită de cele menționate. O carte în care nu există eroi, nu se poate vorbi de o linie politică specifică și nu se trag niciun fel de concluzii explicite. În schimb subiectele sale sunt oameni obișnuiți, lipsiți de perspectivă istorică, dar care i-au atras atenția ca fiind amuzanți sau interesanți. Cuvântul „amuzant” poate să sune cam ușurel în contextul sumbru al peregrinărilor ei prin Rusia devastată de războiul civil, dar pentru Teffi *amuzant* și *tragic* nu sunt termeni mutual exclusivi. Iată ce scrie ea în *Memorii*, într-o remarcă ce caracterizează viziunea ei comică, într-un fel, ca o totalitate: *Dar viața în Odesa curând a început să pălească. O glumă nu mai este atât de amuzantă când trăiești în interiorul ei. Începe să pară tot mai mult ca o tragedie.* Numeroși critici au observa că, la ea, umorul nu face decât să accentueze oroarea. Mihail Țetlin, de pildă, scria: *„Râsul și amărăciunea în cartea de memorii a lui Teffi sunt extrem de amuzante, dar prin aceasta cartea inspiră o dublă impresie: ce nonsens, câtă tristețe și ce oroare!”*

Autoarea *Memoriilor* nu face deloc paradă de eroism, deși în situațiile cu adevărat critice își regăsește întotdeauna tăria. Fără să se considere mai interesantă decât atâta altă lume pe care destinul i-o scoate în cale de-a lungul periplului ei rusesc, Teffi se autoportretizează drept o femeie obișnuită, neieșită din comun, puțin frivolă, cu o înțelegere limitată a evenimentelor, călăuzită mai mult de emoții și de idealuri naive